(इंग्रजीमध्ये टंकलिखित केलेल्या न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद)

[१९६१] २ एस.सी.आर. १३३

सरत चंद्र रभा ऍण्ड अदर्स

- विरुद्ध -

खगेन्द्रनाथ ऍण्ड अदर्स.

(बी. पी. सिन्हा (मुख्य न्यायमूर्ती), जे. एल. कपूर, न्यायमूर्ती, पी. बी. गजेन्द्रगडकर, न्यायमूर्ती, के. सुब्बाराव, न्यायमूर्ती, आणि के. एन. वांचू, न्यायमूर्ती.)

निवडणूक विवाद - निरर्हता - न्यायालयाने दोषसिद्धी ठरवले - नामनिर्देशन पत्र फेटाळले - शिक्षादेश न्यायालयाने शिक्षा कमी केली म्हणून प्रवर्तित असेल तर, शासनाने शिक्षा माफ केल्यास - जर तथ्याविषयक व विधिविषयक मिश्र वादप्रश्न असल्यास, सिद्ध केलेल्या तथ्यांवरून भ्रष्टाचारी प्रथेस संमती होती असा अनुमान - लोक प्रतिनिधीत्व अधिनियम, १९५१ (१९५१ चा अधिनियम क्रमांक ४३), कलम ७(बी), १०० (१)(बी) - फौजदारी प्रक्रिया संहिता (१८९८ चा अधिनियम क्रमांक ५) - कलम ४०१.

आसाम विधानसभेच्या निवडणुकीसाठी अपीलकर्त्याचे नामनिर्देशन पत्र निवडणूक अधिकाऱ्याने लोक प्रतिनिधीत्व अधिनियम, १९५१ च्या कलम ७ (बी) खाली, स्फोटक पदार्थ अधिनियम (१९०८ चा अधिनियम क्रमांक ६) च्या कलम ४ (बी) खाली त्यास सिद्धीपराधी ठरवून, त्यामध्ये त्याला तीन वर्षांची सश्रम कारावासाची शिक्षा देण्यात आली होती आणि त्याच्या सुटकेनंतर पाच वर्षे अजून संपली नाहीत, या निरर्हतेच्या कारणावर फेटाळले होते. अपीलकर्त्याने सदरची निरर्हता काढून टाकण्यासाठी निवडणूक आयोगाकडे अर्ज केला होता, परंतु त्यांनी तसे करण्यास नकार दिला होता. अपीलकर्त्याची शिक्षा, तथापि, आसाम शासनाने फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम ४०१ खाली माफ केली होती आणि ज्या कालावधीसाठी तो प्रत्यक्षात तुरुंगात होता तो कालावधी दोन वर्षांपेक्षा कमी होता. निवडणूक न्यायाधिकरणाने असा निर्णय दिला कि नामनिर्देशन पत्र अयोग्यरित्या फेटाळण्यात आला होता आणि निवडणूक रद्द केली, परंतु उच्च न्यायालयाने, त्याच्या विरुद्ध मत देऊन, निवडणूक याचिका खारीज केली.

असा निर्णय देण्यात आला कि, अपीलकर्त्यास हा लोक प्रतिनिधीत्व अधिनियम,

१९५१ च्या कलम ७ (ख) खाली निर्हर ठरविले आणि त्यांचे नामनिर्देशन पत्र न्याय्य रीतीने फेटाळण्यात आले, असा निर्णय देण्यामध्ये उच्च न्यायालय हे बरोबर होते. ते, कलम न्यायालयाने सिद्धपराधी ठरविणे व शिक्षा देणे याविषयी उल्लेख करते आणि बिनशर्त माफीच्याच्या आदेशापेक्षा भिन्न, फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम ४०१ खाली शिक्षा माफ करण्याचा आदेश सिद्धीपराधी ठरविणे किंवा शिक्षा देणे या दोहोंपैकी काहीही बाजूला सुरू शकत नाही. असा आदेश हा कार्यकारी आदेश आहे जो केवळ शिक्षेच्या अंमलबजावणीवर परिणाम करतो आणि न्यायचौकशी न्यायालयाने दिलेली शिक्षा अपील मध्ये किंवा पुनरीक्षण मध्ये, या दोहोंपैकी एकामध्ये, कमी करण्याच्या न्यायालयाचा आदेश म्हणून तशाच आधारावर राहत नाही.

वेंकटेश यशवंत देशपांडे -विरुद्ध- एम्प्रेरर, ए. आय. आर. १९३८ नाग. ५१३, उल्लेखनीय.

गंडा सिंग -विरुद्ध- सम्पूरन सिंग, (१९५३) ३ ई. एल. आर. १७, अधीशून्य करण्यात आले.

आणखी, असा निर्णय देण्यात आला की, पुराव्यावर आढळून आलेल्या तथ्यांवरून, अधिनियमाच्या कलम १०० (i) (बी) खाली एखादा निर्वाचित उमेदवार भ्रष्टाचारी प्रथेस संमती देणारा पक्षकार आहे की नाही याबाबतचे अनुमान तथ्य विषयक प्रश्न होता आणि तो तथ्य विषयक व विधी विषयक मिश्र वादप्रश्न नव्हता.

मीनाक्षी मिल्स, मदुराई -विरुद्ध- दी कमिशनर ऑफ इनकम टॅक्स, मद्रास [१९५६] एस. सी. आर. ६९१ -संदर्भित.

दिवाणी अपीलीय अधिकारिता : दिवाणी अपील क्र. ३७५/१९५९.

प्रथम अपील क्रमांक ११/१९५८ मध्ये आसाम उच्च न्यायालयाने दिलेल्या दिनांक १२ ऑगस्ट १९५८ रोजीचा न्यायनिर्णय व आदेश यातून अपील.

अपीलकर्त्या क्र. १ ते ३ च्या वतीने एल. के. झा आणि सुकुमार घोष.

उत्तरवादी क्र. १ व २ च्या वतीने जी. एस. पाठक आणि नौनीत लाल.

२७ ऑक्टोबर १९६०. न्यायालयाचा न्यायनिर्णय वांचू, न्यायमूर्ति यांनी दिला.

हे आसाम उच्च न्यायालयाने एका निवडणूक प्रकरणात दिलेल्या प्रमाणपत्रावरन अपील आहे. आसाम विधानसभेसाठी गोलपारा या दुहेरी सदस्य मतदारसंघात

निवडणूक घेण्यात आली होती. दि. १९ जानेवारी १९५७ रोजी अनिराम बासुमतारी (यापुढे अपीलकर्ता म्हणून संबोधले जाणार) यांच्यासह अनेक व्यक्तींनी नामनिर्देशन अर्ज दाखल केले होते. अनुसूचित जमातींसाठी राखीव असलेल्या जागेसाठी ते उमेदवार होते. निवडणूक अधिकाऱ्याने अपीलकर्त्याचे नामनिर्देशन पत्र हे लोक प्रतिनिधीत्व अधिनियम, १९५१ च्या कलम ७ (बी) (१९५१ चा अधिनियम क्रमांक ४३) (यापुढे अधिनियम म्हणून संबोधले जाणार) खाली, फेटाळले. दि. २५ फेब्रुवारी १९५७ रोजी मतदान झाले आणि खगेंद्रनाथ आणि हकिम चंद्र राभा हे निवडून आलेत, ज्यापैकी दुसरे हे अनुसूचित जमातीचा सदस्य होते. त्यानंतर एका मतदाराने दोन निर्वाचित उमेदवारांच्या निवडणुकीला अनेक कारणांवरून आव्हान देणारी निवडणूक याचिका दाखल केली. या कारणांपैकी, तथापि, केवळ दोनच कारणे आता महत्त्वपूर्ण आहेत, ती म्हणजे - (१) अपीलकर्त्याचे नामनिर्देशन पत्र चुकीने फेटाळण्यात आले आणि (२) ज्याअर्थी, मतदारांना मतदान केंद्रांवर यंत्रचलित वाहनांमधून घेऊन जाण्यात आले असल्याने निर्वाचित उमेदवाराकडून भ्रष्टाचार करण्यात आले. निवडणूक न्यायाधिकरणाने पहिल्या मुद्यावर असा निर्णय दिला की, अपीलकर्त्याचे नामनिर्देशन पत्र अयोग्यरित्या फेटाळण्यात आले होते. दुसऱ्या मुद्यावर त्यांनी असा निर्णय दिला की कथित भ्रष्टाचारी प्रथा सिद्ध झाली नव्हती. परिणामी, निवडणूक रद्द करण्यात आली. त्यानंतर दोन निर्वाचित उमेदवारांनी उच्च न्यायालयात अपील दाखल केली. उच्च न्यायालयाचे मत असे होते की अपीलकर्त्याचे नामनिर्देशन पत्र योग्यरित्या फेटाळले गेले होते; पुढे भ्रष्टाचारी प्रथेच्या प्रश्नावर उच्च न्यायालयाने न्यायाधिकरणाच्या निष्कर्षाशी सहमती दर्शवली. परिणामी, अपील स्वीकारण्यात आली आणि निवडणूक याचिका खारीज करण्याचे आदेश देण्यात आले. त्यानंतर या न्यायालयात अपील करण्यासाठी प्रमाणपत्रासाठी उच्च न्यायालयात अर्ज करण्यात आला होता जो मंजूर करण्यात आला; आणि अशा प्रकारे हे प्रकरण आमच्यासमोर आले आहे.

अपीलकर्त्याच्या वतीने मुख्य म्हणणे असे आहे की अपीलकर्त्याचे नामनिर्देशन पत्र अधिनियमाच्या कलम ७(बी) खाली योग्य रीतीने फेटाळण्यात आले अशा निष्कर्षाशी येण्यामध्ये उच्च न्यायालयाने चूक केली. ती तरतुद असे नमूद करते की, एखादी व्यक्ती संसदेच्या कोणत्याही सभागृहाचा किंवा राज्याच्या विधानसभेचा किंवा

विधानपरिषदेचा सदस्य म्हणून निवडन येण्यासाठी निरर्ह असेल, जर त्यास भारतातील एखाद्या न्यायालयाने कोणत्याही अपराधासाठी सिद्धपराधी ठरवून दोन वर्षापेक्षा कमी नसलेल्या कालावधीसाठी कारावासाची शिक्षा दिली, त्याच्या सुटकेपासून पाच वर्षांचा कालावधी किंवा निर्वाचन आयोग एखाद्या विशिष्ट प्रकरणात देईल असा कमी कालावधी लोटला नसेल तर. या प्रकरणातील अपीलकर्त्याला स्फोटक पदार्थ अधिनियम (१९०८ चा अधिनियम क्रमांक ६) च्या कलम ४ (बी) खाली दोषी ठरवण्यात आले होते आणि दि. १० जुलै १९५३ रोजी तीन वर्षांच्या सश्रम कारावासाची शिक्षा सुनावण्यात आली होती. या प्रकरणात नामनिर्देशन पत्र जानेवारी १९५७ मध्ये दाखल करण्यात आला होते आणि फेब्रुवारी १९५७ मध्ये निवडणूक घेण्यात आली होती, त्यामुळे त्यांची सुटका होऊन पाच वर्षे लोटली नव्हती. परंतु, जरी अपीलकर्त्याला तीन वर्षांच्या सश्रम कारावासाची शिक्षा सुनावण्यात आली असली तरी आसाम शासनाने दि. ८ नोव्हेंबर १९५४ रोजी फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम ४०१ खाली त्याची शिक्षा माफ केली आणि दि. १४ नोव्हेंबर १९५४ रोजी त्याची सुटका करण्यात आली. निवडणूक न्यायाधिकरणासमोर अपीलकर्त्याचे म्हणणे असे होते की ही माफी लक्षात घेता त्याची अंमलात असलेली शिक्षा दोन वर्षांपेक्षा कमी कालावधीसाठी कमी करण्यात आली होती आणि त्यामुळे त्याने कलम ७(बी) च्या अर्थानुसार निर्हरता ओढावून घेतली असे म्हणता येणार नाही. हे म्हणणे न्यायाधिकरणाने स्वीकारले आणि म्हणूनच असा निर्णय देण्यात आला कि, अपीलकर्त्याचे नामनिर्देशन पत्र अयोग्यरित्या फेटाळण्यात आले होते. जेव्हा निर्वाचित उमेदवारांच्या वतीने उच्च न्यायालयात युक्तिवाद करण्यात आला, तेव्हा अपीलकर्त्याचे नामनिर्देशन पत्र योग्य प्रकारे फेटाळण्यात आले आहे या युक्तिवादाच्या पृष्ठ्यर्थ दोन युक्तिवाद करण्यात आले होते. सुरवातीला, असा आग्रह केला कि, राज्यघटनेच्या अनुच्छेद ७२, ७३, १६१ व १६२ च्या तरतुदी सह फौजदारी प्रक्रिया संहितेचे कलम ४०१ च्या तरतुदी लक्षात घेता, राज्य सरकारला अपीलकर्त्याची शिक्षा माफ करण्याचा कोणताही प्राधिकार नाही आणि दुसरे म्हणजे, जरी माफी योग्य रित्या देण्यात आली तरी, जरी माफीच्या आदेशाच्या दिनांका नंतर अपीलकर्त्यास शिक्षेचा काही भाग भोगावा लागणे संभव नसेल तरी ते न्यायालयाने दिलेल्या शिक्षेवर परिणाम करणार नाही. उच्च न्यायालयाने, जरी त्यांचे मन या मताकडे कलतें होते कि राज्य शासनाकडे

अशा शक्ती नसाव्यात तरी, या प्रकरणात माफी देण्याच्या राज्य शासनाच्या शक्ती बाबतचा प्रश्न निर्णीत केला नाही कारण प्रकरण प्राधिकरणासमोर मांडण्यात न आल्यामुळे त्यांच्या समोर प्रकरणाच्या दृष्टीने पूर्ण महत्वाच्या बाबी नव्हत्या. परंतु उच्च न्यायालयाचे अशा मताचे होते की जरी अपीलकर्ता शिक्षा माफीच्या आदेशामुळे दोन वर्षांपेक्षा कमी कालावधीसाठी तुरुंगात राहिला असावा तरी शिक्षा माफ करण्याच्या बिनशर्त माफीसारखा परिणाम झाला नाही आणि जरी शिक्षामाफीच्या आदेशामुळे अपीलकर्ता दोन वर्षापेक्षा कमी कालावधीसाठी तुरुंगात राहिला असावा तरी अपीलकर्त्याला दिलेली शिक्षा तीन वर्षांपासून दोन वर्षापेक्षा कमी पर्यंत घटण्याचा परिणाम झाला नाही.

कलम ७(बी) जे नमूद करते ते असे आहे की एखाद्या व्यक्तीला संसदेच्या कोणत्याही सभागृहाचा किंवा राज्याच्या विधानसभेचा किंवा विधानपरिषदेचा सदस्य म्हणून निवडून देण्यासाठी निर्हर ठरविण्यात येईल, जेव्हा कोणत्याही अपराधासाठी भारतातील एखाद्या न्यायालयाने सिद्धप्रद्ध ठरवणे आणि दोन वर्षांपेक्षा कमी नसलेल्या कालावधीसाठी कारावासाची शिक्षा देणे आवश्यक आहे. त्यानुसार, ही तरतूद अपीलकर्त्याच्या प्रकरणाला लागू होते कारण त्याला भारतातील न्यायालयाने दोषी ठरवले होते आणि त्याला दोन वर्षांहून अधिक काळ तुरुंगवासाची शिक्षा सुनावण्यात आली होती. पुढे त्याच्या सुटकेनंतरही पाच वर्षांचा कालावधी संपलेला नव्हता. अपीलकर्त्याने निरर्हता काढून टाकण्यासाठी निवडणूक आयोगाकडे अर्ज केला होता, परंतु त्यांनी तसे करण्यास नकार दिला होता. मुख्य प्रश्न, त्यामुळे, विचार करण्यासाठी येतो तो म्हणजे, ज्या प्रकारे अपील फौजदारी न्यायालयाच्या किंवा पुनरीक्षण फौजदारी न्यायालयाच्या आदेशाचा परिणाम अपील न्यायालयाच्या किंवा पुनरीक्षण न्यायालयाच्या आदेशामध्ये दर्शविण्यात आलेल्या मर्यादेपर्यंत न्यायचौकशी न्यायालयाने दिलेली शिक्षा कमी होण्यात होतो तशाचप्रकारे शिक्षामाफी च्या आदेशाचा शिक्षा कमी होण्याचा परिणाम आहे का.

आता हे निर्विवाद आहे की इंग्लंड आणि भारतात माफ करणे किंवा ज्याला कधीकधी बिनशर्त माफी म्हणतात त्याचा परिणाम म्हणजे त्या व्यक्तीला सर्व बदनामीपासून आणि ज्या अपराधासाठी ती ठोठावण्यात येते गुन्ह्याच्या सर्व

परिणामांपासून आणि दोषी ठरवल्यानंतर येणाऱ्या सर्व वैधानिक किंवा इतर निरर्हतेपासून मुक्त करते. हे त्याला एक नवीन माणूस बनवतेः (पहा हॅल्सबरीज लॉज ऑफ इंग्लंड, खंड VII, तिसरी आवृत्ती, पृष्ठ २४४, परिच्छेद ५२९). परंतु तोच परिणाम केवळ माफ करण्यावर होत नाही जो पूर्णपणे वेगळ्या आधारावर उभा आहे. प्रथमतः, माफी चा आदेश हा अपराध तसेच सिद्धदोष बाजूला सारू शकत नाही. ह्याचा परिणाम केवळ शिक्षेच्या अंमलबजावणीवर होतो; जरी सामान्यतः दोषी व्यक्तीला न्यायालयाने लादलेली संपूर्ण शिक्षा भोगावी लागेल, परंतु शिक्षेच्या त्या भागाच्या संदर्भात त्याला असे करण्याची आवश्यकता नाही ज्याच्या बाबतीत माफ करण्याचा आदेश देण्यात आला आहे. माफीचा आदेश अशा प्रकारे न्यायालयाच्या आदेशात कोणत्याही प्रकारे हस्तक्षेप करत नाही; तो केवळ न्यायालयाने दिलेल्या शिक्षेच्या अंमलबजावणीवर परिणाम करतो आणि जर यद्यपि न्यायालयाने दिलेला सिद्धीपराधी ठरविण्याचा आणि शिक्षा देण्याचा आदेश तो जसा होता तसाच अजून असेल तर, सिद्धपराध ठरवलेल्या व्यक्तीला, न्यायालयाने ठोठावलेल्या कारावासाची पूर्ण मुदत भोगण्याच्या त्याच्या दायित्वातून मुक्त करतो. शिक्षा माफ करण्याचा अधिकार हा कार्यकारी अधिकार असून त्याचा परिणाम, अपील न्यायालयाच्या किंवा पुनरीक्षण न्यायालयाच्या आदेशाचा जसा न्यायचौकशी न्यायालयाने दिलेली शिक्षा कमी होण्याचा आणि त्या शिक्षेच्या जागी अपील न्यायालयाने किंवा पुनरीक्षण न्यायालयाने न्यायनिर्णित कमी केलेली शिक्षा त्या शिक्षेच्या ऐवजी देण्याचा जसा परिणाम होऊ शकेल तसा परिणाम होऊ शकत नाही. हा फरक परिच्छेद १३४, पुष्ठ १७६ येथे, शिक्षा ठोठावणारी न्यायालयाने दिलेला न्यायनिर्णय लक्षात घेऊन शिक्षा तहकुब करण्याचे व क्षमा करण्याचे परिणाम यावर, वेटरच्या "कॉन्स्टिट्यूशनल लॉ" मधून खालील उताऱ्यात चांगल्या प्रकारे मांडण्यात आलेला आहे :-

" शिक्षा तहकूबी म्हणजे कायद्याने निश्चित केलेल्या शिक्षेचे तात्पुरते निलंबन. माफी म्हणजे अशी शिक्षा माफकरणे होय. हे दोन्ही म्हणजे अंमलबजावणीच्या कार्यांचा वापर करणे आहेत आणि त्यामुळे त्यांना शिक्षेवरील न्यायिक अधिकाराच्या वापरापासून वेगळे केले पाहिजे. 'न्यायालयीन अधिकार आणि शिक्षांवरील कार्यकारी अधिकार सहजपणे वेगळे करता येतात', असे निरीक्षण न्यायमूर्ती सूदरलँड यांनी नोंदवले आहे. 'न्यायनिर्णय देणे हे न्यायालयीन कार्य आहे. निर्णय अंमलात आणणे हे कार्यकारी कार्य आहे. दयेच्या कृतीद्वारे

शिक्षा कमी करणे हा कार्यकारी अधिकाराचा वापर आहे जो निर्णयाची अंमलबजावणी कमी करतो परंतु निर्णयात बदल करत नाही".

त्यामुळे जरी माफीदेण्याच्या आदेशाचा परिणाम म्हणजे तुरुंगवासाच्या शिक्षेचा तो भाग काढून टाकणे जो उपभोगला गेला नाही आणि व्यवहारिक दृष्ट्या शिक्षा आधीच उपभोगल्या गेलेल्या कालावधीपर्यंत कमी करणे असा असला तरी कायद्यानुसार माफीदेण्याचा आदेश म्हणजे केवळ उर्वरित शिक्षा भोगण्याची गरज नाही आणि त्यामुळे त्याच्या द्वारे न्यायालयाने दिलेला दोषसिद्धीचा आदेश आणि त्या द्वारे दिलेल्या शिक्षेला स्पर्श केला जात नाही. या दृष्टिकोनातून या प्रकरणात माफी देण्याचा आदेश पारित करण्यात आला होता, जरी याचा परिणाम असा झाला की अपीलकर्त्याला तीन वर्षांच्या कारावासाची पूर्ण शिक्षा भोगण्यापूर्वी तुरुंगातून त्याची मुक्तता करण्यात आली होती आणि त्याने प्रत्यक्षात केवळ सोळा महिन्यांचा तुरुंगवास भोगला होता, परंतु न्यायालयाने दिलेल्या शिक्षा आणि शिक्षेच्या आदेशावर याचा कोणताही प्रकारे परिणाम झाला नाही तो आदेश पूर्वीसारखाच राहिला. त्यामुळे, सध्याच्या प्रकरणात कलम ७ (ब) च्या अटींची पूर्तता होते व अपीलकर्ता दोषी ठरवलेली आणि तीन वर्षांच्या सश्रम कारावासाची शिक्षा सुनावलेली व्यक्ती असल्याने तो अपात्र ठरेल, कारण त्याची सुटका होऊन पाच वर्षे उलटली नव्हती आणि निवडणूक आयोगाने त्याची निर्हरता काढून टाकली नव्हती.

आता आपण अशा अनेक प्रकरणांचा संदर्भ घेऊ शकतो ज्यावर अपीलकर्त्याच्या वतीने भर देण्यात आला आहे. *वेंकटेश यशवंत देशपांडे -विरुद्ध- एम्पेरोर* ([1]) , बोस, जे. (जे ते त्यावेळी होते), पृ.क्र. ५३० वर खालील निरीक्षण नोंदवण्यात आले :-

" माफी देण्याच्या आदेशाचा परिणाम म्हणजे शिक्षेतून माफी देण्यात आलेला भाग पूर्णपणे काढून टाकणे आणि केवळ त्याचे कार्य स्थगित करणे नाही असा नाही; निलंबनाची स्वतंत्र तरतूद आहे. खरे तर, इंग्लंडमध्ये माफीच्या बाबतीत कायदेशीर आणि दोषसिद्धीनंतर इतर अपात्रता काढून टाकली जाते आणि माफ केलेल्या व्यक्तीला, ज्या गुन्ह्यासाठी त्याला दोषी ठरवण्यात आले होते त्या गुन्ह्याच्या संदर्भात नंतर त्याची बदनामी करणाऱ्या कोणत्याही व्यक्तीविरुद्ध कारवाई करण्यास सक्षम केले जाते. ते कदाचित येथे पूर्णपणे लागू होणार नाही

---

1 [11] ए. आई .आर .१९३८ नाग ५१३

परंतु माफी देण्याच्या आदेशाचा परिणाम निश्चितपणे कैद्याला एका विशिष्ट तारखेला त्याच्या स्वातंत्र्याचा हक्क मिळवून देतो."

असे आग्रहपूर्वक सांगितले आहे की जर माफी देण्याच्या आदेशाचा परिणाम शिक्षेतून माफी देण्यात आलेला भाग पूर्णपणे काढून टाकणे असेल तर याचा अर्थ असा आहे की शिक्षा आधीच भोगलेल्या कालावधीपर्यंत कमी केली गेली आहे आणि माफी देण्याच्या आदेशाचा प्रभाव अपील किंवा पुनरीक्षण न्यायालयाच्या आदेशाप्रमाणेच आहे. तथापि, त्या खटल्यात एक वेगळा मुद्दा हाताळला गेला, तो म्हणजे माफी मंजूर झाली आहे आणि ती लागू झाल्यानंतर ती त्यानंतर रद्द केली जाऊ शकते की नाही. त्या संदर्भात ही निरीक्षणे करण्यात आली होती. असे असले तरी, माफ करणे आणि माफी देणे यात फरक आहे आणि माफी देण्याच्या आदेशाचा परिणाम म्हणजे कैद्याला एका विशिष्ट तारखेला त्याच्या स्वातंत्र्याचा हक्क मिळणे, याकडे लक्ष वेधण्यासाठी विद्वान न्यायाधीश सावध होते. माफी देण्याचा आदेश म्हणजे सक्षम न्यायालयाने दिलेल्या शिक्षेत बदल करणे आणि माफी देण्याच्या आदेशानंतर सुटण्याच्या तारखेपर्यंत आधीच भोगलेल्या कारावासाची शिक्षा त्याऐवजी बदलणे, या दृष्टिकोनासाठी हे प्रकरण अधिकृत नाही.

अनेक निवडणूक प्रकरणांचा संदर्भही देण्यात आला होता, ज्यामध्ये अपीलकर्त्याच्या वतीने आग्रहपूर्वक मांडण्यात आलेला दृष्टिकोन घेण्यात आलेला आहे असे दिसते. आम्ही त्यापैकी केवळ एकाचा संदर्भ देई इच्छितो, तो म्हणजे *गंडा सिंग विरुद्ध सम्पूर्ण सिंग* ([1]), ज्यामध्ये हा मुद्दा विशेषतः हाताळला गेला आहे. या प्रकरणात नाभाच्या महाराजांनी नाभा राज्याला लागू असलेल्या पंजाब सार्वजनिक सुरक्षा कायदा, १९४७ अंतर्गत ताब्यात घेतलेल्या किंवा दोषी ठरवलेल्या सर्व राजकीय कैद्यांना शिक्षेतून माफी देण्याचा आणि त्यांना बिनशर्त सोडण्याचा आदेश दिला होता. राजकीय गुन्ह्यांव्यतिरिक्त इतर गुन्ह्यांसाठी दोषी ठरलेल्या व्यक्तिंना विशिष्ट प्रमाणात शिक्षेतून माफी देण्याची तरतूदही याच आदेशात करण्यात आली होती. त्या प्रकरणातील यशस्वी उमेदवाराला नाभा राज्याला लागू असलेल्या पंजाब सार्वजनिक सुरक्षा कायद्यांतर्गत दोन वर्षांहून अधिक कठोर कारावासाची शिक्षा सुनावण्यात आली होती आणि अशा प्रकारे तो राजकीय कैदी होता. त्यामुळे दोन वर्षांचा तुरुंगवास भोगण्यापूर्वीच त्याची सुटका करण्यात आली. त्या खटल्यातील निवडणूक याचिकेचा मुख्य

---

1 [11](१९५३) ३ इ .एल. आर. १७

मुद्दा असा होता की, यशस्वी उमेदवाराला त्याची शिक्षा आणि दोषसिद्धी लक्षात घेऊन कायद्याच्या कलम ७ (ब) अन्वये अपात्र ठरवण्यात आले होते आणि निवडणूक न्यायाधिकरणाने असे म्हटले की, सरकारने (कार्यकारी प्राधिकरणाने) शिक्षेतून दिलेल्या सुटचा परिणाम, अपीलात किंवा पुनरीक्षणात न्यायालयाने दिलेल्या आदेशाप्रमाणेच आहे आणि कायद्याच्या कलम ७ अन्वये न्यायालयाने एखाद्या व्यक्तीला सुनावलेल्या शिक्षेच्या प्रमाणाकडे लक्ष द्यावे लागेल आणि अपीलवर असलेल्या न्यायालयाद्वारे किंवा पुनरीक्षणाद्वारे किंवा फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम ४०१ अन्वये त्याच्यासाठी राखीव असलेल्या सरकारच्या अधिकारांद्वारे शिक्षा कमी करण्यात आली की नाही, याने काही फरक पडत नाही, कारण दोन्ही प्रकरणांमध्ये परिणाम समान होता. आमचे असे मत आहे की हा दृष्टिकोन चुकीचा आहे, जरी कदाचित त्या खटल्याच्या तथ्यांवर न्यायाधिकरणाचा आदेश योग्य होता, कारण असे दिसते की राजकीय कैद्यांना नाभाच्या शासकाने माफी दिली होती आणि फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम ४०१ अंतर्गत केवळ माफी नाही. आम्ही हे मान्य करू शकत नाही की सरकारने दिलेल्या माफी चा परिणाम, अपीलात किंवा पुनरीक्षणात न्यायालयाने दिलेल्या आदेशा इतकाच होतो. हे खरे आहे की कायद्याच्या कलम ७ (ब) अंतर्गत एखाद्याला दिलेली शिक्षा बघावी लागेल; परंतु ती न्यायालयाने दिलेली शिक्षा असली पाहिजे. जेथे न्यायचौकशी न्यायालयाने दिलेली शिक्षा अपील किंवा पुनरीक्षण न्यायालयाने कमी करण्याच्या मार्गाने बदलली जाते, तेथे अंतिम शिक्षा पुन्हा न्यायालयाद्वारे ठोठावली जाते; परंतु जेथे न्यायालयाने दिलेली शिक्षा फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम ४०१ अंतर्गत अंशतः माफ केली जाते, त्याचा न्यायालयाने दिलेली शिक्षा कमी करण्याच्या कायद्यावर परिणाम होत नाही, जरी परिणामतः असे होऊ शकते की दोषी व्यक्तीला न्यायालयाने दिलेल्या तुरुंगवासापेक्षा कमी तुरुंगवास भोगावा लागेल. माफीदिल्याचा आदेश न्यायालयाने दिलेल्या शिक्षेच्या अंमलबजावणीवर परिणाम करतो परंतु शिक्षेवर परिणाम करत नाही, जो माफीदिल्याचा आदेश असूनही तसाच राहते. हे देखील चांगल्या प्रकारे लक्षात ठेवावं लागेल की कलम ७ (ब) मध्ये दोषसिद्धी आणि न्यायालयाने दिलेल्या शिक्षेबद्दल सांगिलते आहे; त्यात दोषी व्यक्तीला प्रत्यक्षात किती काळ तुरुंगवास भोगावा लागेल याबद्दल सांगितले नाही आहे. अपीलकर्त्याच्या विद्वान वकिल यांनी ज्या इतर निवडणूक प्रकरणांकडे आमचे लक्ष वेधले होते ती प्रकरणे सारखीच आहेत आणि आमच्या मते त्या सर्वांचा निर्णय चुकीचा आहे.

त्यामुळे आमचे असे मत आहे की, उच्च न्यायालयाचे मत योग्य होते की, अपीलकर्त्याचा नामनिर्देशन पत्र योग्य प्रकारे फेटाळण्यात आला होता.

अपीलकर्त्यांच्या वतीने पुढील युक्तिवाद असा आहे की, कलम १००(१)(बी) सह कलम १२३(५) च्या अर्थांतर्गत भ्रष्टाचारी प्रथा या प्रकरणात सिद्ध झाली नाही, असे उच्च न्यायालय आणि न्यायाधिकरण या दोघांनीही हे चुकीचे ठरवले होते. काँग्रेस पक्षाच्या वतीने निवडणूक प्रचाराचे प्रभारी असलेले बीरेंद्र कुमार नाथ आणि धूपधाराच्या प्राथमिक काँग्रेस समितीचे अध्यक्ष असलेले भोलाराम सरकार यांत्रिकरित्या चालवल्या जाणाऱ्या वाहनांद्वारे मतदारांना मतदान केंद्रांपर्यंत घेऊन जात होते, असे अपीलकर्त्याचे प्रकरण होते. यशस्वी उमेदवार दोघेही काँग्रेस पक्षाचे उमेदवार म्हणून निवडणूक लढवत होते आणि म्हणूनच यांत्रिकरित्या चालवल्या जाणाऱ्या वाहनांमधून मतदारांना मतदान केंद्रांवर घेऊन जाणाऱ्या या दोन व्यक्तिंनी यशस्वी उमेदवारांचे प्रतिनिधी म्हणून आणि त्यांच्या संमतीने असे केले. उच्च न्यायालय तसेच निवडणूक न्यायाधिकरणाने असे म्हटले आहे की जरी बीरेंद्र कुमार नाथ आणि भोलाराम सरकार हे निवडणुकीच्या उद्देशाने यशस्वी उमेदवारांचे प्रतिनिधी मानले जाऊ शकतात आणि मतदारांना मतदान केंद्रांपर्यंत पोहोचवण्यासाठी प्रतिनिधींनी यांत्रिकरित्या चालवली जाणारी वाहने भाड्याने घेतली असली तरी, हे यशस्वी उमेदवारांच्या स्पष्ट किंवा अप्रत्यक्ष संमतीने केले गेले होते याचा कोणताही पुरावा नाही. उच्च न्यायालयाने निदर्शनास आणून दिले की कलम १००(१) (ब) च्या प्रयोजनासाठी उमेदवारांची स्पष्ट किंवा गर्भित संमती आवश्यक होती आणि या प्रकरणात सिद्ध झालेल्या तथ्यांवर अशा संमतीचा अंदाज लावला जाऊ शकत नाही आणि परिस्थिती वरून विश्वासार्हपणे असा निष्कर्ष काढत येत नाही की संबंधित भ्रष्टाचारी प्रथा यशस्वी उमेदवारांला ज्ञात होती आणि त्याच्या संमतीने केली गेली होती. या भ्रष्टाचारी प्रथांच्या अंमलबजावणीसाठी यशस्वी उमेदवारांची संमती, स्पष्ट किंवा गर्भित होती की नाही, या प्रश्नावर उच्च न्यायालय आणि न्यायाधिकरणाने समवर्ती दिलेला हा निष्कर्ष लक्षात घेता, कलम १०० (१) (बी) द्वारे आवश्यक असलेली संमती स्पष्ट किंवा गर्भित होती कि नाही असा युक्तिवाद करणे अपीलकर्त्यासाठी आता निरर्थक आहे असे आमचे मत आहे. सिद्ध झालेल्या तथ्यांवरून व परिस्थितीवरून संमती होती की नाही हा निष्कर्ष अजूनही इतर तथ्ये व परिस्थितींवरून वस्तुस्थितीचा निष्कर्ष आहे आणि अपीलकर्त्याच्या विद्वान वकिलाने आग्रहाने सांगितल्याप्रमाणे तो विधीविषयीचा प्रश्न असू

शकत नाही. या संदर्भात *मीनाक्षी मिल्स, मदुराई विरुद्ध आयकर आयुक्त, मद्रास* ([1]) या प्रकरणाचा चा संदर्भ दिला जाऊ शकतो, ज्यामध्ये असे म्हटले गेले होते की, पुराव्यावर आढळलेल्या इतर तथ्यांवरून निष्कर्ष असला तरीही, वस्तुस्थितीचा निष्कर्ष हा विधीविषयीचा प्रश्न नाही आणि असा निष्कर्ष केवळ तेव्हाच विधीविषयीचा प्रश्न असू शकतो जेव्हा निर्णय घेण्याचा मुद्दा विधी आणि तथ्य विषयीचा संमिश्र प्रश्न असेल. सध्याच्या प्रकरणात केवळ एकच प्रश्न आहे की ही भ्रष्टाचारी प्रथा उमेदवारांच्या संमतीने केली गेली होती का, मग ती स्पष्ट असो किंवा गर्भित असो , आणि या प्रकरणाच्या परिस्थितीत अशी संमती देण्यात आली होती का हा वादप्रश्न तथ्य विषयक वाद प्रश्न आहे व विधी आणि तथ्य विषयीचा वादमिश्र प्रश्न नाही आणि म्हणूनच आमच्या मते, स्पष्ट किंवा गर्भित अशी कोणतीही संमती नव्हती, अशा उच्च न्यायालयाने तसेच न्यायाधिकरणाने काढलेल्या निष्कर्षाने हे प्रकरण समाप्त होते. तसेही या मुद्यात काही तथ्य नाही.

त्यामुळे हे अपील निष्फळ ठरते आणि याद्वारे खर्चासह फेटाळले जाते.

याचिका फेटाळण्यात आली.

अस्वीकरण

"या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरिता वापर करता येणार नाही. तसेच, इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणीकरिता वैध मानला जाईल.”

---

[111](१९५६) ३ एस.सी.आर. ६९१